[श्री विहारीकृष्ण श्रेष्ठको
विद्वद-प्रवचन]

म सबभन्दा पहिले अति सम्मानित मदन पुरस्कारबाट शुसोभित हुनुभएकोमा श्री नरबहादुर साउदजीलाई र श्री जगदम्बा-श्री पुरस्कारबाट सम्मानित हुनुभएकोमा डा. राजेन्द्र विमललाई हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दछु। त्यसै गरी यस विशिष्ट भेलालाई सम्बोधन गर्ने मौका दिनुभएकोमा मदन पुरस्कार गुठी, विषेश गरी यसका अध्यक्ष कमलमणिज्यू तथा सदस्य-सचिव कुन्द दीक्षितज्यूमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

यो सम्मानित मदन पुरस्कार गुठीजस्ता संस्थाहरूले नेपालको वाङ्मयको गतिशील विकासमा ठूलो योगदान गरेको भए तापनि समग्र रूपले हेर्दा नेपालको विशेष गरेर यसको ग्रामीण क्षेत्रको अवस्था मिश्रित किसिमको रहेको छ । मुख्य कुरा त, नेपाल विश्वकै एउटा गरिबतम् मुलुकमध्ये नै रहिआएको हो। विश्वमै सबभन्दा बढी यसको कुल जनशक्तिको ७० प्रतिशतभन्दा धेरै कृषिमा आधारित रहिरहेको छ। तर मुलुकको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यसको योगदान त्यसको आधाआधि मात्र रहेको छ। कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व कम तथा निश्चल रहँदै आएको छ भने, जनसङ्ख्याको बढ्दोक्रमबाट प्रतिव्यक्ति उपलब्ध जमिन कम हुँदै आएकोले स्थिति दिनानुदिन भयावह भएको छ । हाम्रो ग्रामीण अर्धरोजगारीको दर संसारकै उच्चमध्ये अर्थात् ४७ प्रतिशतमा रहेको छ । यो बेरोजगार रहेको श्रमलाई गैरकृषि, सहरिया औद्योगिक व्यवसायतिर आकर्षित गर्न सकिएको छैन। एकातिर गैरकृषि क्षेत्र साबिक देखि नै अति सानो रहिआएको छ भने अर्कोतिर ग्रामीण श्रमिकसँग सो क्षेत्रलाई आवश्यक पर्ने दक्षताको सर्वथा अभाव छ। त्यसैले गर्दा नेपालको जनबल विदेसिएर 'फोहरी, गाह्रो र डरलाग्दो' काम गर्न विश्वभरी

छरिएका छन् । अर्थशास्त्रका सिद्धान्तअनुसार यस्तो युवाशक्तिको प्रवलतालाई "जनसङ्ख्यात्मक लाभ" (डेमोग्राफिक डिभिडेन्ड) को रूपमा हेरिन्छ र मुलुकको तीव्र तर विकासका निम्ति एउटा महत्त्वपूर्ण कारकतत्वका रूपमा लिइन्छ तर नेपालले भने यही तत्त्वलाई गुमाएर बस्नु परेको छ। हामीलाई केही ज्याला दिएर अरूहरूले नै त्यसबाट अधिकतम फाइदा लिइरहेका छन् ।

केही महत्त्वपूर्ण उपलब्धिहरू

हाम्रो समग्र अवस्था यस्तो खराब भए तापनि, राम्रा कुराको खडेरि नै भने छैन। जहाँ जनता स्वयंलाई आफ्नो विकास आफै गर्ने अवसर दिइएको छ, त्यहाँ तिनीहरूले संसारले नै मानेका चमत्कारी उपलब्धिहरू हासिल गरेका छन् । यसको पहिलो उदाहरण हो हाम्रो सामुदायिक वन । मुलुकले राणाकालका ठूला जग्गा धनीको स्वामित्वमा रहेको अधिकांश जङ्गल तिनीहरूको नियन्त्रणबाट मुक्ति दिलाउन २०१४ सालमा वनको राष्ट्रियकरण गरेको थियो। तर तत्पश्चात स्थानीय ठालूहरू र वनका कर्मचारीहरूको मिलेमतोमा हाम्रो जङ्गल तीव्ररूपले सखाप हुँदै गयो र २०३० को दशकको अन्त्यतिर आइपुग्दा नेपालको मरुभूमीकरणको भयावह स्थिति देखा परेको थियो। तर केही वर्षअगाडिको त्यो स्थितिको तुलनामा आज नेपालका वन संसारकै राम्रो मध्येकै भएको छ। हाल आएर केही लोभी पापी राजनीतिक व्यक्तिहरू, भ्रष्ट कर्मचारीहरू र तिनीहरूकै मतियार स्थानीय अगुवाहरू मिलेर हाम्रो वन सम्पदामा, विशेष गरेर तराईमा, हानी नोक्सानी पुऱ्याए पनि समग्रमा नेपालको वन राम्रो र पहिले भन्दा उत्पादक पनि रहिआएको छ। नेपालको यो उपलब्धि संसारमै विशिष्ट मानिआएको छ ।

वनमा यो नाटकीय परिवर्तन ल्याउनमा २०३८ सालको विकेन्द्रीकरण ऐनमा भएको उपभोक्ता समूहको व्यवस्थाले ठूलो भूमिका खेलेको छ। सोही व्यवस्थाका वन उपभोक्ता समूहको परिकल्पना गरी

२०४४ सालमा वनसम्बन्धी कानुनी व्यवस्थामा सुधार गरी स्थानीय वनहरू सम्बन्धी वन उपभोक्ता समूहलाई हस्ताक्षर गरिएपछि तीव्र रूपले हाम्रा वनहरूको पुनरुत्थान हुन थालेको हो। यहाँ म यो उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक ठान्दछु कि उपभोक्ता समूहहरूको परिकल्पना नेपालको जुम्लाको हाडसिंजा भन्ने गाउँको "जचौरी कुलो" को व्यवस्थापन विधिबाट प्रेरित भएको हो। संवत् २०२६/२७ सालमा तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानका सदस्य श्रद्धेय श्री सत्यमोहन जोशीको नेतृत्वमा एउटा वहुआयामिक अध्ययन परियोजना सञ्चालन भएको थियो। सो अन्तर्गत मैले गरेको मानवशास्त्रीय सोधकार्यको सिलसिलामा उक्त कुलो भेटिएको थियो। सो कुलो म त्यही गाउँमै बस्दा कम्तीमा पनि २०० वर्ष पुरानो भएको अनुमान लगाएको थिएँ। पछि गएर डा. हर्क गुरुङले सो कुलो कम्तीमा ६०० वर्ष पुरानो हुनुपर्ने अनुमान गर्नुभएको थियो। उक्त कुलोबारे २०२८ सालको मदन पुरस्कारसमेत प्राप्त गरेका पाँच खण्डमा रहेका पुस्तकहरूमध्येको तेस्रो, 'दियार गाउँका ठकुरीहरू' नामक पुस्तकमा व्याख्या गरिएको छ।

व्यवस्थापनको सिद्धान्तबमोजिम उपभोक्ता समूहको विशेषता यो छ कि यसको निर्णय प्रक्रियामा समूहका सबै सदस्यहरूले भाग लिन पाउँछन्, जसले गर्दा समूहको व्यवस्थापन पारदर्शी हुन्छ र यसको नेतृत्व समूहप्रति निरन्तर रूपले जवाफदेहीयुक्त हुन्छ। त्यसैले जहाँ उपभोक्ता समूह ठीकसँग गठन गरिएको हुन्छ त्यहाँ साधनको दुरुपयोग हुन पाउँदैन र विकासकार्य निर्वाध रूपले अगाडि बढ्छ। हाम्रो वनहरूको तीव्रतर विकासको मूल आधार नै यही हो। आज मुलुकमा सबैजसो समुदायमा धनी-गरिब, महिला-पुरुष, ठूलो जात, सानो जातको कुनै भेदभाव बिना सबैले आफ्ना आवश्यकताअनुसार दाउरा, घाँसपात र काठ प्राप्त गर्नुको साथै, यी वन उपभोक्ता समूहहरूले स्थानीय विकासमा गरिबी मोचनको लागि बढ्दो मात्रमा धनराशी पनि परिचालन र प्रयोग गरिआएको छ।

छरिएका छन् । अर्थशास्त्रका सिद्धान्तअनुसार यस्तो युवाशक्तिको प्रवलतालाई "जनसङ्ख्यात्मक लाभ" (डेमोग्राफिक डिभिडेन्ड) को रूपमा हेरिन्छ र मुलुकको तीव्र तर विकासका निम्ति एउटा महत्त्वपूर्ण कारकतत्वका रूपमा लिइन्छ तर नेपालले भने यही तत्त्वलाई गुमाएर बस्नु परेको छ। हामीलाई केही ज्याला दिएर अरूहरूले नै त्यसबाट अधिकतम फाइदा लिइरहेका छन् ।

केही महत्त्वपूर्ण उपलब्धिहरू

हाम्रो समग्र अवस्था यस्तो खराब भए तापनि, राम्रा कुराको खडेरि नै भने छैन। जहाँ जनता स्वयंलाई आफ्नो विकास आफै गर्ने अवसर दिइएको छ, त्यहाँ तिनीहरूले संसारले नै मानेका चमत्कारी उपलब्धिहरू हासिल गरेका छन् । यसको पहिलो उदाहरण हो हाम्रो सामुदायिक वन । मुलुकले राणाकालका ठूला जग्गा धनीको स्वामित्वमा रहेको अधिकांश जङ्गल तिनीहरूको नियन्त्रणबाट मुक्ति दिलाउन २०१४ सालमा वनको राष्ट्रियकरण गरेको थियो। तर तत्पश्चात स्थानीय ठालूहरू र वनका कर्मचारीहरूको मिलेमतोमा हाम्रो जङ्गल तीव्ररूपले सखाप हुँदै गयो र २०३० को दशकको अन्त्यतिर आइपुग्दा नेपालको मरुभूमीकरणको भयावह स्थिति देखा परेको थियो। तर केही वर्षअगाडिको त्यो स्थितिको तुलनामा आज नेपालका वन संसारकै राम्रो मध्येकै भएको छ। हाल आएर केही लोभी पापी राजनीतिक व्यक्तिहरू, भ्रष्ट कर्मचारीहरू र तिनीहरूकै मतियार स्थानीय अगुवाहरू मिलेर हाम्रो वन सम्पदामा, विशेष गरेर तराईमा, हानी नोक्सानी पुऱ्याए पनि समग्रमा नेपालको वन राम्रो र पहिले भन्दा उत्पादक पनि रहिआएको छ। नेपालको यो उपलब्धि संसारमै विशिष्ट मानिआएको छ ।

वनमा यो नाटकीय परिवर्तन ल्याउनमा २०३८ सालको विकेन्द्रीकरण ऐनमा भएको उपभोक्ता समूहको व्यवस्थाले ठूलो भूमिका खेलेको छ। सोही व्यवस्थाका वन उपभोक्ता समूहको परिकल्पना गरी

२०४४ सालमा वनसम्बन्धी कानुनी व्यवस्थामा सुधार गरी स्थानीय वनहरू सम्बन्धी वन उपभोक्ता समूहलाई हस्ताक्षर गरिएपछि तीव्र रूपले हाम्रा वनहरूको पुनरुत्थान हुन थालेको हो। यहाँ म यो उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक ठान्दछु कि उपभोक्ता समूहहरूको परिकल्पना नेपालको जुम्लाको हाडसिंजा भन्ने गाउँको "जचौरी कुलो" को व्यवस्थापन विधिबाट प्रेरित भएको हो। संवत् २०२६/२७ सालमा तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानका सदस्य श्रद्धेय श्री सत्यमोहन जोशीको नेतृत्वमा एउटा वहुआयामिक अध्ययन परियोजना सञ्चालन भएको थियो। सो अन्तर्गत मैले गरेको मानवशास्त्रीय सोधकार्यको सिलसिलामा उक्त कुलो भेटिएको थियो। सो कुलो म त्यही गाउँमै बस्दा कम्तीमा पनि २०० वर्ष पुरानो भएको अनुमान लगाएको थिएँ। पछि गएर डा. हर्क गुरुङले सो कुलो कम्तीमा ६०० वर्ष पुरानो हुनुपर्ने अनुमान गर्नुभएको थियो। उक्त कुलोबारे २०२८ सालको मदन पुरस्कारसमेत प्राप्त गरेका पाँच खण्डमा रहेका पुस्तकहरूमध्येको तेस्रो, 'दियार गाउँका ठकुरीहरू' नामक पुस्तकमा व्याख्या गरिएको छ।

व्यवस्थापनको सिद्धान्तबमोजिम उपभोक्ता समूहको विशेषता यो छ कि यसको निर्णय प्रक्रियामा समूहका सबै सदस्यहरूले भाग लिन पाउँछन्, जसले गर्दा समूहको व्यवस्थापन पारदर्शी हुन्छ र यसको नेतृत्व समूहप्रति निरन्तर रूपले जवाफदेहीयुक्त हुन्छ। त्यसैले जहाँ उपभोक्ता समूह ठीकसँग गठन गरिएको हुन्छ त्यहाँ साधनको दुरुपयोग हुन पाउँदैन र विकासकार्य निर्वाध रूपले अगाडि बढ्छ। हाम्रो वनहरूको तीव्रतर विकासको मूल आधार नै यही हो। आज मुलुकमा सबैजसो समुदायमा धनी-गरिब, महिला-पुरुष, ठूलो जात, सानो जातको कुनै भेदभाव विना सबैले आफ्ना आवश्यकताअनुसार दाउरा, घाँसपात र काठ प्राप्त गर्नुको साथै, यी वन उपभोक्ता समूहहरूले स्थानीय विकासमा गरिबी मोचनको लागि बढ्दो मात्रमा धनराशी पनि परिचालन र प्रयोग गरिआएको छ।

तर अघि भनेझैं नेपालमा वनमा मात्र प्रगति भएको छैन। संसारमा आज नेपाल संयुक्त राष्ट्र सङ्घको सहस्राब्दीको लक्ष्यअनुसार बाल बचाउ र मातृ मृत्युदर घटाउने क्षेत्रमा पनि अग्रपङ्क्तिमा रहेको छ। यी दुवै क्षेत्रमा नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय पुरस्कारहरूसमेत प्राप्त गरी ठूलो प्रतिष्ठा कमाएको छ। उदाहरणको रूपमा, हालै अमेरिकी उपविदेश मन्त्री रबर्ट ब्लेक जुनियरले अमेरिकाको एउटा संस्थालाई सम्बोधन गर्दा यस क्षेत्रमा नेपालले गरेको उपलब्धिबारे उल्लेख गरेका छन्। वनका अनुसार नेपालले सन् १९९६ मा एक लाख जीवित बच्चा पाउने आमाहरूमा रहेको ५३८ को मृत्युदर लाई २००६ सम्ममा आइपुग्दा २८१ मा झरेको र यस्तै बालबच्चाहरूमा पनि प्रत्येक १००० जिवित जन्मेका बालबच्चामा हुने मृत्युदर ११८ वाट ६१ मा झरेको छ। बालबचाउको क्षेत्रमा नेपालले सन् २०१५ भन्दा पहिले नै उक्त सहस्राब्दि लक्ष्य प्राप्त गर्न सक्ने अनुमान गरिएको छ।

स्वास्थ्यसम्वन्धी यी दुई उपलब्धिहरू पनि २०४५ सालमा स्वास्थ्य मन्त्रालयले सञ्चालन गरेको आमा समूह र महिला स्वास्थ स्वयंसेविका कार्यक्रमको देन हो। नेपालमा आज ४८००० भन्दा बढी स्वयं सेविकाहरू र सोभन्दा बढी सङ्ख्यामा आमा समूहहरू कार्यरत छन्। आमा समूहहरूले आफूमध्येबाट चयन गर्ने ती स्वयंसेविकाका ती संस्थाप्रति नै जिम्मेदार हुन्छन्। यी आमा समूह र स्वास्थ्य स्वयंसेविकाका उपलब्धि पनि स्वशासन प्रशासनसम्वन्धी माथि उल्लिखित तत्त्वहरूका कारण नै सम्भव भएको हो। यसैगरी मुलुकभरीका गाउँहरूमा आफ्ना मन मिलेका व्यक्तिहरू मिलेर बचत तथा ऋण समूह सञ्चालन भएका छन्। ती संस्थाले आफ्ना सदस्यहरूलाई आफ्नो आयआर्जनको निम्ति आ-आफ्नो हैसियतअनुसार सघाउ पुऱ्याएका छन्। त्यसमा पनि, अझ विस्तृत रूपले विकसित भएका साना किसान सहकारी संस्थाजस्ता सङ्गठनहरू जसलाई कृषि विकास बैङ्कका थोक ऋण सुविधा पनि उपलब्ध छ, ले त्यसका सदस्यहरू आर्थिक र सामाजिक विकासमा उल्लेखनीय रूपले नै योगदान पुऱ्याइआएको छ।

अनुभवका पाठ

उपरोक्त विभिन्न कार्यक्रमहरूले नेपालको विकास बारे केही महत्त्वपूर्ण निस्कर्षहरू प्रस्तुत गर्दछ। प्रथमत: यसले के पुष्टि गर्दछ भने हाम्रा ग्रामीण जनता अवसर पाएको खण्डमा आफै विकास गर्न सक्षम छन्। उनीहरूको शिक्षाको कमीले कुनै वाधा पुऱ्याउँदैन। दोस्रो त्यति नै महत्त्वपूर्ण निस्कर्ष हो, हाम्रो ग्रामीण अर्थव्यवस्था अहिले जत्तिकै गरिबीको मारमा परेको भए पनि यसले बढी उत्पादन दिन सक्ने क्षमता राख्दछ। अर्थात् स्थानीय गरिब जनतामा गरिबी निवारण निम्ति स्थानीय आर्थिक व्यवस्थाबाट नै थप साधन उत्पादन परिचालन गर्न सकिन्छ। तेस्रो कुरा, विकाससम्बन्धी वाह्य साधन स्थानीय साङ्गठनिक क्षमताका माध्यमबाट परिचालन गराएमा मात्र यसबाट आमा र बाल मृत्युदरमा भएजस्तै स्थानीय विकासमा नाटकीय प्रभाव हासिल गर्न सकिन्छ ।

सिक्नै नमान्ने बानी:

तर मुलुकमा यस्ता महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हुँदाहुँदै पनि यीबाट निश्रृत हुने सिकलाइहरू विकासका अरू क्षेत्रमा पुगेका छैनन्। शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, सिचाइ, खानेपानी र सफाइ आदि क्षेत्रहरू निरन्तर रूपले पछौटेपनको सिकार भैरहेका छन्। अझ यसमा विशेष चिन्ताको विषय के हो भने, जुनजुन संस्थागत व्यवस्थाका आधारमा वन, मातृ मृत्युदर र बाल बचाउका क्षेत्रमा प्रगति भएका छन् यी सबै २०४६ सालभन्दा पहिले पञ्चायत व्यवस्थाका समयमा भएका हुन्। त्यसपछि जननिर्वाचित नेताहरूले सञ्चालन गरेको लोकतान्त्रिक व्यवस्थाअन्तर्गत बितेका २० वर्षको अवधिमा यसप्रकारको आविष्कारक प्रयासमा पूर्णतया खडेरी लागिआएको हो। वनकै क्षेत्रमा पनि दोस्रो पुस्ताका विभिन्न समस्याहरूले दु:ख दिइरहेका छन् भने स्वास्थ्यको क्षेत्रमा नेपालमा बाल कुपोषणको दर झन्डै ५० प्रतिशत छ जुन संसारकै उच्चतम मध्ये पर्दछ।

हालसालै युएनडिपी र अक्सफोर्ड विश्वविद्यालयले तय गरेको मापदण्डअनुसार नेपालमा गरिबी ६५ प्रतिशत रहेको छ। नेपालको आफ्नो अर्बौं रुपियाँको साधन र खर्बौंको विदेशी साहयता परिचालन हुँदाहुँदै पनि नेपाली जनताको यस्तो दयनीय अवस्था रहँदै आएको छ। तर उपलब्धिहीन यस्ता अवस्था भएता पनि दातृनिकायका हाकिमहरू र हामीमाझकै राजनीतिक नेताहरू तथा तीअन्तर्गत काम गर्ने सरकारी कर्मचारीहरू लाज पचाएर हामीमाझै फुर्तीसँगै हिँडिरहेका छन्।

नेपालको लोकतन्त्रको विडम्बना

माथि उल्लिखित समस्याको जड वास्तवमा हाम्रो विडम्बनापूर्ण लोकतन्त्रमा गाडिएको छ। हाम्रा राजनीतिक व्यक्तिहरू जुनसुकै पार्टी वा विचारधाराका भए पनि तिनीहरू सबै एउटा समान समस्याबाट ग्रसित छन्। आम मतदाता एकतिर गरिब वा अति गरिब छन् भने अर्कोतिर तिनीहरूको शिक्षाको स्तर पनि त्यत्तिकै कम छ। ती पार्टीका राजनीतिक धारणा जस्तै प्रजातान्त्रिक समाजवाद वा द्वन्द्वात्मक भौतिकवादलाई राम्रो मनन गरी मतदान गर्न सक्दैनन्। यसले गर्दा चुनावको समयमा बढी पैसाकै चलखेल हुन्छ। फलस्वरूप, प्रत्येक राजनीतिक व्यक्तिले सुकर्मबाट या कुकर्मबाट पैसा नकमाई सुखै छैन। तर सुकर्मबाट सामान्यतया आफूले खोजेको जस्तो पैसा पाँइदैन। अर्थात् अर्को शब्दमा, हाम्रो जस्तो अविकसित मुलुकमा हुने व्यापक गरिबी र अशिक्षाको कारणले सामान्यतया हाम्रा प्रत्येक राजनैतिक व्यक्ति विवसतावश घुस्याहा तथा भ्रष्ट हुने गर्छन्। यो कटु वास्तविकताबाट निश्रृत हुने एउटा कटुनिस्कर्ष के हो भने जबसम्म हामीले हाम्रो लोकतन्त्रको प्रक्रियालाई हाम्रो सामाजिक आर्थिक वास्तविकताअनुसार परिमार्जन गर्दैनौं तबसम्म हाम्रो मुलुकको अधिकांश गरिब जनता उँभो लाग्न सक्ने छैन।

अबको बाटो दावेदारहरूको सशक्तीकरण

तर हाम्रो लोकतन्त्रलाई कसरी परिमार्जन गर्ने भन्ने विषयमा हाम्रै मुलुकभित्र यथेष्ट अनुभव छ। त्यो हो दावेदारहरूको सशक्तीकरण। माथि उल्लिखित उदाहरणहरूमा वनको प्रगतिको निम्ति वनकै दावेदारहरूको सशक्तीकरण भएको हो। त्यस्तै मातृ र बाल बचाउको सम्बन्धमा पनि सम्बन्धित आमाहरूकै सशक्तीकरण भएको हो। त्यसैले कृषि स्वास्थ्य, शिक्षा आदि क्षेत्रमा गतिशिल तथा समावेशी विकास गर्नुको साथै मुलुकमा लोकतन्त्रलाई वास्तविकरूपमा प्रयोगमा ल्याउने हो भने दावेदारहरूकै सशक्तीकरण गर्नु नै अहिलेको ऐतिहासिक आवश्यकता हो।

सामान्यतया यसलाई विकेन्द्रीकरण नै भनिन्छ। तर हाम्रो मुलुकमा पञ्चायत व्यवस्थाको सुरुका दिनदेखि नै लागेको बानीले गर्दा विकेन्द्रीकरण भनेपछि भएका जिल्लाविकास समिति, गाउँ विकास समिति तथा नगरपालिकाहरूलाई अरु शक्तिशाली बनाउनेतिर शोच जाने गरेको छ। तर यस सम्बन्धमा पनि हामीले मनन् गर्नुपर्ने कुरा केहो भने बितेका पाँच दशकमा ती निकासका माध्यमबाट हामीले अर्बौं अरब रुपियाँ खर्च गरिसकेका छौं। तर त्यसले मुलुकको अवस्था धरासयी हुनबाट बचाएको छैन। त्यसको कारण के हो भने, सामान्यतया ती निकायमा राजनीतिक व्यक्तिहरू र तिनका पछि लाग्ने कर्मचारीहरू पनि केन्द्रका जस्तै विवेकहीन छन्। त्यसैले हाम्रा आम जनताको लागि विकेन्द्रीकरणले तबमात्र मतलब राख्दछ जब ती विकासका विभिन्न विषयक्षेत्रमा सम्बन्धित दावेदारहरू नै आ-आफ्ना आकाङ्क्षा र प्राथमिकताअनुसार योजना बनाउन र कार्यान्वयन गर्न आफैमा निहित अधिकारबाट सम्पन्न हुन जान्छ।

यो परिवर्तन वास्तवमा सहज हुनुपर्ने थियो। तर विगत दुई दशकको इतिहासले के देखाएको छ भने हाम्रा राजनैतिक नेताहरू, जो अधिकांश गाउँघरबाटै आएका हुन्छन् तिनीहरूलाई यसबारे चिन्ता नै छैन। सामान्यतया यी नेताहरू हाम्रो तहवद्ध समाजिक बनावटमा माथिल्लो

तह अर्थात् स्थानीय ठालुहरूमध्येबाट नै आएका हुन्छन् र तिनीहरूको ध्यान आफ्नो राजनैतिक पकड बलियो बनाउनु मै मात्र केन्द्रित रहेको छ ।

साथै नेपालमा सुशासनको विकास गर्न थुप्रै दाता निकायहरू दशकौंदेखि लागिरहेका छन् । तर तिनीहरू दुई कमजोरीबाट ग्रसित छन्। एकातिर उनीहरूसित नेपालको विकासको व्यापकता र गहिराइबारे अपर्याप्त जानकारी हुँदैन अर्कोतिर, उनीहरूलाई कार्यक्रमको प्रभावकारीता बारे जवाफदेही हुनुपर्ने वाध्यता पनि छैन। यसले गर्दा वास्तवमा असान्दर्भिक कार्यक्रमहरूमै साधन र समय लगाइरहेका हुन्छन्। हाम्रा योजना र कर्मचारीहरू पनि तिनीहरूले बाँड्ने केही भौतिक सुखसुविधामा नै हराइरहेका हुन्छन्। यी गम्भिर स्थितिका कारण हाम्रो विकास र लोकतन्त्रको अवस्थामा निकट भविष्यमै तात्विक फरक आउने सम्भावना पनि देखिँदैन ।

अन्त्यमा, नेपालको विकासको निम्ति विकेन्द्रीकरण एउटा निर्विकल्प आवश्यकताको रूपमा रहेको छ । त्यो तुल्याउन सक्ने जम्मा तीन शक्तिहरू छन्: राजनीतिक नेता, सरकारी कर्मचारीहरू र दातृसमुदाय। तर ती तीनै शक्तिहरू माथि भनिएझैं अकर्मण्यताको रोगबाट ग्रसित छन्। तर इतिहासमा कहिलेकाहीं राजनेताहरू निस्किन्छन् नै। जस्तो कि राजा वीरेन्द्र नभएको भए उसबेला नेपालमा उपभोक्ता समुह केन्द्रित विकेन्द्रीकरण हुने नै थिएन। त्यही अनुरूप आज पनि मुलुक राजनेताकै पर्खाइमा छ। यस दिशामा बौद्धिक समुदायले समाजलाई निरन्तर रूपले घच्घच्याइ रहनुपर्दछ, जसले गर्दा एक दिन हाम्रो राजनैतिक धरातलमा पनि युगान्तकारी नेतृत्वले पदार्पण गर्ने छ। धन्यवाद !